

Jugoslavije i politika okupatora. Treći dio obuhvaća period narodnooslobodilačke borbe i revolucije — narodnooslobodilačku borbu kao oblik revolucionarne strategije KPJ, porijeklo koncepcije KP o NOO-ima, oslobođene teritorije i nove organe vlasti, savjetovanje u Stolicama i razvoj NOO-a. Četvrta glava knjige posvećena je procesu prerastanja NOO-a u stalne organe vlasti (Fočanski propisi, stvaranje oružanih snaga revolucije, vojnopozadinski organi, razvitak sudstva, krajinski propisi, osnivanje i rad AVNOJ-a, međunarodna aktivnost AVNOJ-a). Simović i Petranović, dalje, govore o najvišim organima federacije i njihovoj političkoj osnovi; ukazali su na vojno-političke promjene u Jugoslaviji u ljeto i jesen 1943, na federativno uređenje uoči Drugog zasjedanja AVNOJ-a, na Drugo zasjedanje AVNOJ-a, na državopravni značaj toga povijesnog skupa, na organizaciju i djelatnost toga najvišeg jugoslavenskog tijela, na njegove zakonodavne pripreme, na borbu za međunarodno priznanje promjena u Jugoslaviji, na Jedinostveni narodnooslobodilački front — na njegov porijeklo i karakter, na razvoj federacije poslije Drugog zasjedanja AVNOJ-a. U šestoj cjelini govor je o kraju privremenog ustavnog uređenja; obrađeni su AVNOJ i NKOJ u doba kad su se nalazili u oslobođenom Beogradu, dan je osvrt na osnivanje i rad Privremene vlade DFJ, na promjene društveno-ekonomskih odnosa, na Privremenu narodnu skupštinu, na osnovna obilježja pravnog poretka, na Narodni front kao političku osnovu Demokratske Federativne Jugoslavije, na Ustavotvornu skupštinu.

Uvažavajući preuzeta iskustva iz vremena Pariške komune, dviju ruskih revolucija 1905. i 1917. godine, te razvoja SSSR-a, što sve zajedno čini »opšti idejni uzor KPJ u stvaranju NOO-a«, autori ukazuju na to da je »nastanak NOO vezan za osobenu nacionalnu istorijsku situaciju 1941—1945«, da ipak ima razlika između NOO-a i sovjeta naročito »u odnosu na poreklo i osobenost forme«, pa su, na primjer, NOO-i nastajali »u vatri ustanka«, a imali su i širu socijalno-političku osnovu. KPJ je stvaralački pristupila usvajanju povijesnih iskustava, proširila ih, itd. Kretalo se i sasvim novim putovima, a praksa je pokazivala gdje treba ispravljati, dotjerivati, gdje treba mijenjati, usavršavati, itd., sistem nove narodne vlasti. Samo tako se historija narodne vlasti pojavljuje kao nova kvaliteta, jedna od najoriginalnijih ustanova »vlasti stvorene u uslovima i u okviru drugog svetskog rata«. Autori su u svome djelu uspjeli to saznanje potvrditi, dajući uz to stručno dokumentiranu studiju, jasnu i preglednu.

Petar Strčić

BRANISLAV GLIGORIJEVIĆ, Parlament i političke stranke u Jugoslaviji 1919—1929, Beograd 1979.

U izdanju Instituta za savremenu istoriju u Beogradu i izdavačke kuće Narodna knjiga ovih je dana objavljena monografija našega poznatog istoričara i istraživača političke istorije Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca dra Branislava Gligorijevića. U njegovoj prvoj monografiji glavna je pažnja bila posvećena istoriji Demokratske stranke i njenoj ulozi u političkom životu Kralje-

vine SHS,¹ u novom istraživačkom poduhvatu dr Gligorijević je proširio svoj naučni opus i predmet istraživanja na celokupnu političku delatnost svih vodećih političkih stranaka i njihovu parlamentarnu i vanparlamentarnu borbu, uhvativši se ukoštac sa veoma složenim i za razumevanje nedavne istorijske prošlosti naših naroda važnim problemom osvetljenja razvoja parlamentarnog sistema u komplikovanim i protivrečnim uslovima istorijske stvarnosti prve desetogodišnjice postojanja zajedničke jugoslovenske države.

Autor je kao istoričar, a ne specijalista za pravne nauke, ne samo uspeo u svojim nastojanjima da prikaže proces razvoja parlamentarnog sistema u Kraljevini SHS, nego je osvetlio, koristeći se ogromnom izvornom građom i dostignućima savremene jugoslovenske historiografije, unutrašnje političke prilike u toku deset posleratnih godina, odnose između različitih političkih stranaka, njihove političke stavove i poglede na sva najvažnija pitanja državnog uređenja i političkog razvoja zemlje. Svojim novim istraživačkim poduhvatom dr Branislav Gligorijević obogatio je jugoslovensku historiografiju najnovije istorije naših naroda novim saznanjima, dao je u sintetizovanom vidu dobro fundiran pregled i analizu ne samo razvoja parlamentarizma nego i celokupnoga političkog sistema od osnivanja Kraljevine SHS do šestojanuarskog državnog udara 1929. godine i ukidanja parlamentarnog sistema, osvetlivši svu nestabilnost njegovu i uzroke koji su doveli do njegove likvidacije.

Ne upuštajući se u svestranu analizu pojedinih problema kojima se autor bavio na stranicama svoje monografije, i smatrajući da će istraživači političke istorije naših naroda i narodnosti dati svoje sudove i ocene, ovom ćemo prilikom čitaoca upoznati sa osnovnim problemima i sadržajem naučnog dela dra Branislava Gligorijevića.

Svoj rad autor je podelio na Uvod i pet glava, snabdeo ga naučnim aparatom i dao registar imena. Obimna građa svedoči o izvanrednom poznavanju izvora i literature, znalačkom korišćenju najvažnijih i relevantnih za temu podataka i građe, koja je omogućila što svestranije osvetljenje teme i problema.

U uvodnom delu dr Gligorijević upoznaje čitaoca sa razvojem parlamentarizma od njegovih začetaka u svim delovima i kod svih naroda koje su ušli u sastav Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca. Taj uvodni deo veoma je pregledan, sadrži osnovne podatke o izabranoj temi, prikazuje glavne etape i činioce u sažetom vidu, svedoči o postojanju osobenosti parlamentarnog sistema i različitim delovanju vodećih političkih snaga u različitim delovima zemlje u posebnim istorijskim, društveno-političkim i ekonomskim uslovima do stvaranja zajedničke države. Dajući taj kratak istorijat parlamentarizma pre stvaranja Kraljevine SHS, autor uvodi čitaoca i priprema ga za razumevanje kasnijih problema, razlika, sukoba i borbi u političkim zapletima, prilazima poimanju parlamentarizma i državnog uređenja i odnosu različitih političkih snaga prema njemu, odmah posle ujedinjenja i u toku istorijskog razvoja u zajedničkoj državi.

U prvoj glavi, označenoj naslovom »Privremeno predstavništvo«, koja se logično nastavlja na Uvod, autorova je pažnja pre svega na osvetljenju političkih osnova i ideoloških pretpostavki prvoga jugoslovenskog parlamenta, nastalog u prelaznom dobu izgradnje države i državnopravnog provizorijuma.

¹ Demokratska stranka i politički odnosi u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca, Beograd 1970.

Razmotreni su stavovi građanskih stranaka i predstavnika radničkih partija na suštinu i način formiranja i delovanja parlamenta, njegov sastav, organizaciju skupštinskog rada. Posebno su interesantni oni delovi teksta, u kojima se razmatraju programi političkih stranaka, njihovi međusobni odnosi, pogledi na osnovna pitanja državnog i društvenog uređenja, sukobi raznih parlamentarnih blokova i uticaj tih pogleda, stavova i sukoba na razvoj unutrašnjih političkih prilika uopšte. Prema oceni dra Gligorijevića, osnovni elementi za grupisanje političkih stranaka bili su socijalni problemi i odnos prema njihovom rešavanju, pre svega prema agrarnoj reformi, dok u tom periodu nacionalno pitanje nije predstavljalo prepreku za zajedničku saradnju centralistički orijentisanih radikala i federalistički orijentisanih hrvatskih i slovenačkih stranaka. Prema tome, socijalni su problemi u periodu oformljavanja državnosti i parlamentarizma u Kraljevini SHS bili osnova za polarizaciju političkih snaga i u parlamentu i van njega.

Već je u tom periodu veliku ulogu igrao regent Aleksandar, kao vladalac, koji je raspolagao političkom moći i uticao na rešavanje političkih kriza i razne političke kombinacije, što je imalo određen značaj i za rad Privremenog predstavništva, pre svega na njegovu zakonodavnu delatnost, koja je, prema autorovim rečima, imala veoma mali efekat.

Druga glava nosi naslov »Ustavno pitanje 1920—1922«. U ovom delu teksta autor se uglavnom bavi problemima nastanka i organizacije rada Ustavotvorne skupštine, prilično pažnje posvećujući izbornoj političkoj borbi i programima političkih stranaka, među njima i programu Komunističke partije Jugoslavije, kao i zaoštavanju antikomunističkog vladinog kursa. Osvetljeni su različiti ustavni projekti stranaka, uzroci zaoštavanja odnosa između centralističkih i anticentralističkih snaga (prve su bile uglavnom oličene u najvećim srpskim političkim strankama Radikalnoj i Demokratskoj, druge u Hrvatskoj zajednici i Slovenskoj ljudskoj stranci), ponašanje pojedinih vodećih ličnosti tih političkih stranaka. Veoma jasno i sa određenim autorovim odnosom prikazan je celokupan razvoj društveno-političkih prilika u to vreme, a parlamentarna borba i međustranački odnosi odražavaju stanje i unutar tih stranaka, i njihov odnos prema državnom uređenju i pripremama Ustava. Posle prihvatanja Vidovdanskog ustava, 29. juna 1921. godine, vodeće političke snage, uz podršku i česte iniciranje dvora različitim merama, sužavale su zakonodavnu delatnost Narodne skupštine, prenoseći njene kompetencije na različite skupštinske odbore u kojima su većinu imali predstavnici radikala i demokrata. Autor je brojnim primerima i korišćenjem dokumenata pokazao zaoštavanje opozicione borbe u parlamentu, stvaranje i raspad privremenih sporazuma i koalicija, kao jednu od karakterističkih osobina političke parlamentarne borbe u Kraljevini SHS.

U trećoj glavi: »Jačanje i grupisanje opozicije (1923—1925)« autor razmatra i analizira proces postojanja i jačanja anticentralističkih snaga protiv centralističke politike vodećih srpskih političkih stranaka i nastojanja centralista da onemoguće slabljenje svojih pozicija i zaštite Ustavom sankcionisani režim centralizma i nacionalnog ugnjetavanja, vladavinu srpskih vodećih krugova i dvora. Taj se proces osvetljava prikazom predizbornih borbi i rezultata parlamentarnih izbora, delovanjem vanparlamentarne opozicije na čelu s Hrvatskim blokom i radom KPJ i NRPJ u tom periodu, analizom političkih programa stranaka i njihove konkretne političke delatnosti. Analizirajući delovanje Blo-

ka narodnog sporazuma i seljačke demokratije, dr Gligorijević je osvetlio uzroke koji su Stjepana Radića doveli u zagrljaj Radikalne stranke, na čijem je čelu bio Nikola Pašić, i na prihvatanje vladinih koncepcija državnog uređenja u privremenoj koaliciji sa radikalima, što je uskoro dovelo do novih potresa i sukoba.

U četvrtoj se glavi: »Smanjivanje uloge i funkcija skupštine i porast uticaja vanparlamentarnih faktora (1925—1928)« osvetljavaju međustranački odnosi i unutrašnje političke prilike u periodu sve većeg zaoštavanja političke krize u Jugoslaviji, jačanja vanparlamentarnih snaga, pre svega dvora i vojnih krugova i lično kralja Aleksandra, i njihovog značaja u izazivanju i produbljivanju parlamentarne krize. Čitalac upoznaje grupisanje i prestrojavanje stranaka, pojavu divergentnih snaga u njima, jačanje dvoru bliskih ličnosti unutar rukovodećih foruma političkih stranaka, podrivanje homogenosti i položaja zvaničnog rukovodstva i istaknutih političkih prvaka (Nikole Pašića u Radikalnoj, Ljubomira Davidovića u Demokratskoj, Stjepana Radića u HSS). Razmatranje toga procesa plastično je povezano sa analizom odnosa i rada parlamentarnih klubova u Narodnoj skupštini, otkrivanjem osnovnih slabosti i nesposobnosti parlamenta, usled uticaja dvora i njegovih eksponenata i sukoba različitih interesa, da rešava goruća pitanja socijalne i ekonomske prirode. Pokazano je sve veće paralisanje zakonodavne delatnosti parlamenta i sve jače zaoštavanje međustranačke borbe u njemu. Dr Branislav Gligorijević je u ovoj glavi osvetlio celokupan razvoj političkih prilika u tom periodu, uzroke nesposobnosti građanskih stranaka da se odupru sve jačoj ulozi monarhije i njenom uplitanju u politički život i parlamentarni rad. Tom političkom borbom i prikazom osnovnih tokova političkog razvoja osvetljen je i razvoj srpsko-hrvatskog sukoba kao centralnog momenta unutrašnje političke borbe, uzroka oštre političke krize juna 1928. godine i jednog od glavnih uzroka uspostavljanja šestojanuarske kraljeve diktature 1929. godine.

U zaključnoj, petoj glavi: »Uzroci krize jugoslovenskog parlamentarizma« u sintetizovanom vidu izneti su autorovi pogledi na osnovne uzroke i komponente nestabilnosti i slabosti parlamentarnog sistema u Kraljevini Srba, Hrvata i Slovenaca. Među njima su, prema autoru: slabost republikanskog pokreta u Srbiji, uloga kraljevske kuće Karađorđevića kao »izvor moći srpskih građanskih stranaka«, sputavanje republikanskih težnji i antimonarhističkih raspoloženja u Hrvatskoj i Sloveniji, nehomogenost i uzajamna borba u taboru hrvatskih i slovenačkih političkih stranaka u kojima su pobedu odnosile snage, koje su se priklonile monarhističkoj formi vladavine ili su nju priznavale kao faktor ravnopravan sa parlamentom, velika politička moć monarhije i njen uticaj na rad parlamenta. Postojanje različitih pogleda na državno uređenje i oštri sukobi između snaga centralizma i federalizma, nacionalna majorizacija i prevaga srpskih poslanika — pristalica centralističkog državnog uređenja i monarhije u Narodnoj skupštini, kao i onemogućavanje i gušćenje aktivnog delovanja revolucionarnih snaga na čelu sa KPJ, predstavljali su veoma važan momenat u slabljenju parlamentarnog sistema i jačanju uloge monarhije i reakcionarnih snaga. Prema autorovom mišljenju, jedna od važnih komponentata parlamentarne krize bilo je nerešavanje socijalno-ekonomskih problema.

Možda bismo autoru monografije mogli zameriti što nije uz svaku glavu dao kratke zaključke, i što nije osvetlio međunarodnu komponentu i uticaj stranih velikih sila, pre svega Francuske i Engleske, na razvoj političkih prilika u Ju-